

Agnieszka Nowakowska

Kultura polska a kultura muzułmańska (Tatarów polskich i Arabów) w wymiarze „męskości–kobiecości” kulturowej Geerta Hofstede

Różnice kulturowe w sposobach konstruowania rzeczywistości społecznej i zachowaniu jednostek od kilkunastu lat są przedmiotem badań psychologii międzykulturowej. Geert Hofstede [2000] – holenderski psycholog społeczny i specjalista do spraw zarządzania kulturą organizacyjną jako jeden z pierwszych przeprowadził na szeroką skalę badania, dochodząc w rezultacie do konstrukcji czterech psychologicznych wymiarów kultur.

Analiza czynnikowa doprowadziła Hofstede do wyróżnienia czterech zasadniczych wymiarów kulturowych:

- *Power Distance* (PDI) – Hierarchiczność,
- *Individualism – Collectivism* (IDV),
- *Uncertainty Avoidance* (UAI) – Unikanie niepewności,
- *Masculinity-Femininity* (MAS) – Męskość – Kobiecość.

Ostatni z nich powstał w zasadzie bez wcześniejszych poszukiwań teoretycznych, po dokonaniu reanalizy, której zamierzonym celem miał być pomiar „indywidualizmu – kolektywizmu”. Hofstede nazwał go czynnikiem MAS (*masculinity*), gdyż pozycje skupione wokół zdań bieguna MAS były częściej akceptowane przez mężczyzn, a tworząc biegun FEM (*femininity*) – przez kobiety. Odpowiedzi na pytania różnicowały obie płcie, które były asymetrycznie różne, co nie występowało podczas badania innych wymiarów kulturowych.

W wymiarze kulturowym Hofstede „męskość” opisana jest przez wartość zachowań asertywnych i współzawodnictwa, związanego z sukcesami życiowymi (cele indywidualistyczne), a „kobiecość” przez wartości związane z dobrymi stosunkami interpersonalnymi (cele społeczne).

Wymiar Hofstede MAS/FEM jest społeczną rzeczywistością w wielu kulturach: cechy harmonii i skromności są przypisywane kobietom, a rywalizacji mężczyznom. Jednakże w bardziej „męskich” kulturach na skali Hofstede wszyscy są uczeni bycia asertywnym, ambitnym, współzawodniczącym – nie tylko chłopcy, ale także dziewczynki. W kulturach „kobiecych” zarówno dziewczynki jak i chłopcy uczeni są skromności i harmonii w relacjach społecznych.

Wymiar MAS/FEM nie jest wyznaczony poprzez role, jakie odgrywają kobiety i mężczyźni w życiu społecznym, np. w polityce zatrudnienia — „mąż pracuje i jest jedynym żywicielem rodziny, a żona zajmuje się domem”. Role społeczne, zdaniem Hofstede, są w dużym stopniu zdeterminowane czynnikami ekonomicznymi. Natomiast „męskość” jest cechą społeczeństw, w których role społeczne związane z płcią są ściśle określone oraz występuje wysoki stopień rozbieżności między rolami płciowymi. „Kobiecość” kulturowa charakteryzuje społeczeństwa, w których następuje częściowa niejasność ról płciowych i unifikacja – role społeczne wzajemnie się przenikają, a skromności i harmonii w relacjach interpersonalnych oczekuje się zarówno od mężczyzn jak i od kobiet. Ta unifikacja może również wystąpić w kulturach „męskich”, w których kobiety się maskulinizują, podczas gdy w „kobiecych” to mężczyźni się feminizują.

Podsumowując: „Męskość to zorientowana na sukces zawodowy i życiowy motywacja osiągnięć i dymorfizm ról płciowych; kobiecość to prymat harmonii i stosunków interpersonalnych, egalitaryzm i pokrywanie się ról płciowych”¹ (patrz tabela 1).

Wyniki średnich MAS/FEM obliczonych na podstawie kwestionariusza wartości Value Survey Module, stworzonego przez Hofstede dla poszczególnych krajów mieszczą się na skali 1-100. Najbardziej „kobiecy” krajami z niską punktacją MAS okazały się kraje skandynawskie (Szwecja – MAS=5, czyli najniżej w skali „męskości”, Norwegia – MAS=8) oraz Holandia – MAS=14. Do najbardziej „męskich” krajów zalicza się Japonię – MAS=95, Austrię – MAS=79 oraz Wenezuelę – MAS=73².

Pracownicy IBM z krajów arabskich również uczestniczyli w międzynarodowych badaniach Hofstede, uzyskując uśredniony wynik MAS=53,

¹ G. Hofstede, *Culture's consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations Across Nations*, Thousand Oaks CA 2001, Sage Publications.

² G. Hofstede, *Culture's consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations Across Nations*, Thousand Oaks CA 2001, Sage Publications; G. Hofstede, *Masculinity and Femininity: The Taboo Dimension of National Cultures*, Thousand Oaks CA 1998, Sage Publications; G. Hofstede, *Kultury i organizacje*, Warszawa 2000, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.

Tabela 1. Wartości „męskie” i „kobiece”

Męskie	Kobiece
Zorientowane na ego	Zorientowane na relacje
Ważne: co robisz w życiu	Ważne: kim jesteś
Sukces materialny i rozwój osobisty	Troska o innych i ochrona
Pieniądże i sprawy materialne są ważne	Ludzie i relacje z nimi są ważne
Mężczyzna powinien być asertywny, ambitny, twardy	Wszyscy powinni być skromni
Kobieta powinna być wrażliwa i dbać o relacje z innymi	Oboje: kobieta i mężczyzna powinni być wrażliwi i dbać o relacje z innymi
Ważna jest siła	Ważna jest wrażliwość
Ważne są ciągłe życiowe wyzwania	Ważna jest stabilizacja życiowa
Kobiety mogą ujawniać swoje emocje	Kobieta i mężczyzna może ujawniać swoje emocje

czyli niską „męskość” kulturową. Wynik jest jednak na tyle wysoki, że nie umieszcza krajów arabskich w obrębie kultur „kobiecych”.

Polacy nie byli objęci pierwotnymi badaniami IBM prowadzonymi bezpośrednio przez Hofstede, jednakże powstało badanie replikujące. W. Nasierowski i B. Mikula³ dokonali porównania pomiędzy 316 Polakami i 133 Kanadyjkami wykorzystując Value Survey Module (VSM, 1982 version). Osoby badane były również pracownikami firm i koncernów, wykonującymi różne rodzaje pracy. Na wymiarze MAS/FEM Polacy – MAS=62 znacząco nie różnili się od Kanadyjczyków – MAS=53. Podkreślali ważność dobrych relacji i kooperacji w pracy. Wystąpiła pewna różnica: Polacy podkreślali częściej wartość pracy i współzawodnictwa, natomiast Kanadyjczycy – czasu wolnego, wolności i wyzwania. Autorzy badania interpretują wysoki wynik Polaków w wymiarze MAS zmieniającą się w szybkim tempie sytuacją gospodarczą oraz zmianami w waloryzacji pracy i relacji międzyludzkich – innych niż w poprzednim systemie władzy. Obecnie najważniejszą sprawą stał się rozwój ekonomiczny, co przekłada się na jednostkowe pragnienie osiągnięcia sukcesu zawodowego (a więc wartości „męskich”), zarówno wśród kobiet jak i mężczyzn.

³ W. Nasierowski, B. Mikula, *Culture dimensions of Polish managers*, „Organization Studies”, 1998(19), p. 495-509.

Religia jako czynnik kształtujący postawy „męskości–kobiecości” kultury

Wiara stanowi integralną część tradycyjnej kultury i może stać się istotną determinantą profilu kultury w wymiarze „męskości–kobiecości” Hofstede. Zarówno tradycja religijna jak i współczesna obyczajowość kształtują charakterystyczny profil kulturowy. W badaniach wymiaru „męskości–kobiecości” kulturowej i korelacji tego wymiaru z tradycyjnym podejściem do spraw wiary interesującymi mnie grupami badawczymi są: Polacy, Tatarzy – muzułmanie polscy i muzułmanie z krajów arabskich (głównie z Libii).

Kultura islamu jest spadkobierczynią i kontynuatorką patriarchalnej tradycji krajów Bliskiego Wschodu, gdzie poczucie więzi z wielkim patriarchą rodowym sprzyjało tradycyjnie tzw. „męskim” czyli surowym, twardym zachowaniom, jakie wiodli od niepamiętnych czasów mieszkańcy Półwyspu Arabskiego. W momencie powstawania cywilizacji islamu na Półwyspie Arabskim panował patriarchy, mężczyzna dominował w swojej rodzinie i otoczeniu, mimo że w regionie tym jeszcze bezpośrednio przed islamem spotykano ślady plemion matriarchalnych, na większości tego obszaru zdecydowanie panowała kultura „męska” z silnym mężczyzną jako gwarantem przekazu tradycji i religii kolejnym pokoleniom.

Religia i tradycja przedislamska są czynnikami determinującymi sposób widzenia świata również przez współczesnych Arabów. „Czynnikami, które powodują ukształtowanie się odmiennego – w porównaniu z Zachodem – modelu osobowości człowieka, jest historia i tradycja przedmuzułmańska Arabów oraz, co ważniejsze religia islamu. Cechy szczególne mentalności Beduinów, usankcjonowane później dogmatyką islamu, przetrwały w wielu wypadkach do dnia dzisiejszego i stanowią klucz do zrozumienia psychologii Arabów”⁴.

„Kobiece” cechy i wartości wraz z kobietą w *dżahiliji*, czyli epoce „niewiedzy i ciemności” poprzedzającej islam, nie odgrywały żadnej roli: kobieta nie miała prawa do niczego z majątkiem włącznie, nie miała prawa decydowania o swoim losie, a nawet życiu, gdyż istniał zwyczaj *wa'du* zezwalający na pochowanie żywcem dziecka płci żeńskiej przez ojca. Islam, wyrastając z kultury patriarchalnej, ukształtował zupełnie nowy model

⁴ A. Mrozek, *Koran a kultura arabska*, Warszawa 1967, Książka i Wiedza.

relacji międzyludzkich. Zarówno mężczyzna jak i kobieta posiadają określone prawa i obowiązki, które muszą być przestrzegane przez wszystkich wierzących muzułmanów i są rozumiane głównie przez pryzmat życia małżeńskiego i rodzinnego: „Małżeństwo stanowi moją tradycję, ktokolwiek pokocha moją naturę, niech postępuje według mojej tradycji”⁵.

„Kobiece” wartości, rozumiane w ujęciu Hofstede, dzięki islamowi zaczynają nabierać znaczenia w życiu rodzinnym, zaś typowo „męskie” nie są preferowane, gdyż mogą oznaczać jego dezintegrację. Troskliwość i opiekuńczość, stanowiące obowiązek każdego muzułmanina, są niewątpliwie cechami „kobietami”: „Každy z was jest opiekunem i każdy jest odpowiedzialny za swoich podwładnych. Władca jest opiekunem, mężczyzna jest opiekunem swej rodziny, kobieta jest opiekunką domu, męża i dzieci. Tak więc, każdy z was jest opiekunem i każdy jest odpowiedzialny za podwładnych”⁶.

Islam stworzył wzorzec relacji międzyludzkich, w którym każdy zna swoje prawa i obowiązki, każdy ma swoją równie ważną rolę do spełnienia. Dymorfizm ról kobiecych i męskich wynika, według nauk islamu, z różnic biologicznych i fizjologicznych: „A więc pomiędzy tymi dwiema istotami istnieje podyktowana przez naturę różnica. To właśnie oznacza, że każde z nich ma do odegrania swą własną rolę w takim samym stopniu różną od roli drugiego, w jakim różnią się między sobą”⁷. Islam jako religia „poddania się Bogu” i posłuszeństwa wykształciła w silnie „męskich” plemionach arabskich postawy, które możemy określić mianem „kobietczych” i humanistycznych. W kręgu kultury muzułmańskiej powszechnie uważa się, że obowiązkiem męża jest materialne utrzymywanie całej rodziny, a żony – prowadzenie domu i wychowywanie dzieci. Wizerunek mężczyzny – ojca, opiekuna i żywiciela nosi znamiona „kobiecości”, gdyż przez swój patriarcalizm nie traci i nie może tracić cech „kobietczych”. Jest to widoczne także we współczesnych społeczeństwach muzułmańskich: „Modelowy mężczyzna świata arabskiego wciąż przede wszystkim troszczy się o rodzinę, co w świetle przytoczonej klasyfikacji wzmacnia kobiecość otaczającej kultury, zwłaszcza jeśli uznamy za typowo męską

⁵ Mahomet, *Mądrości Proroka (Hadisy)*, Wybór J. Danecki. Warszawa 1993, Wydawnictwo Akademickie Dialog.

⁶ Mahomet, *O małżeństwie, kupcach i dobrym wychowaniu (Hadisy)*, Wybór Jolanta Kozłowska, Warszawa 1999, Wydawnictwo Akademickie DIALOG.

⁷ M. Al.-Kaddafi, *Zielona Książka*, Jamahiriya Trypolis b.r.w., Wydawnictwo Światowy Ośrodek Studiów i Badań nad „Zieloną książką”

walkę o sukces osobisty na polu zawodowym i dobra materialne widoczne w kulturach zachodnich”⁸.

Patriarchalizm przedislamskiej epoki *dżahiliji*, wpływając na religię, kształtował obok prawa *szaria’atu*, wynikającego z KORANU, również prawo zwyczajowe, które podtrzymywało koncepcję różnic ale i nierówności płci: „Podkreśla się, że nierówności płci powstają jako wynik oddziaływania dawnej tradycji czy też dążeń do męskiej dominacji”⁹. Sytuacje niezgodne z rzeczywistym duchem islamu, zdarzają się w wielu krajach muzułmańskich i wpływają na negatywną percepcję koranicznego wzorca pierwotnego.

Według Hofstede określone wzorce ról płciowych – zwłaszcza w krajach muzułmańskich – ukształtowane przez tradycję religijną, nie determinują „męskości” kulturowej tych krajów. Jako przykład podaje Iran, który w badaniach IBM wykazał względną „kobiecość” kulturową (MAS 43). Cytując E.T. Halla, Hofstede zauważa: „W Iranie od mężczyzn oczekuje się okazywania emocji. Irańczycy czytują poezję; są wrażliwi, opierają się na intuicji i w wielu przypadkach nie oczekuje się od nich bycia logicznym. Kobiety, wręcz przeciwnie, są dobrze widziane jako chłodno pragmatyczne. Wykazują one wiele podobieństw do mężczyzn ze Stanów Zjednoczonych”¹⁰.

Polski islam jako czynnik kształtujący postawy Tatarów polskich

Tatarzy polscy kształtują swoją odrębność kulturową przede wszystkim przez przyzmat wyznawanego islamu. Tatarzy tworzą kulturę polską, czują się Polakami, żyjącymi w swojej Ojczyźnie, która: „Od dziesięciu wieków pozostaje chrześcijańska, a od sześciu wieków, dzięki nam, Tatarom, jest również muzułmańska (...) Czujemy się tu, w Polsce, jak tatarsko-muzułmańska kropla krwi kołyszana polskim, a więc swojskim, morzem katolicyzmu”¹¹.

⁸ E. Machut-Mendecka, *Kobieta bez zasłony*, [w:] D. Chmielowska, B. Grabowska, E. Machut-Mendecka, *Być Kobietą w Oriencie*, Warszawa 2001, Wydawnictwo Akademickie DIALOG.

⁹ Ibidem.

¹⁰ G. Hofstede, *Culture's consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations Across Nations*, Thousand Oaks CA 2001, Sage Publications.

¹¹ T. Zaniewska, *Dziki wiatr. Rozmowy ze Stefanem Mustafą Mucharskim*, Białystok 1999, Wydawnictwo Trans Humana.

Wychowanie Tatarów polskich nosi znamiona tradycyjności. Duży nacisk kładziony jest na poszanowanie wiary, starszych członków rodziny oraz zachowanie dumy rycerskiej. Mimo islamskiego dziedzictwa, Tatarzy postrzegają wiele spraw, zwłaszcza z zakresu życia rodzinnego i społecznego inaczej niż ich arabscy bracia w wierze. Kierują się mentalnością europejską, nowoczesną, co widoczne jest zwłaszcza w stosunku do kobiet: „W naszym polskim świecie muzułmańskim pozycja kobiety jest taka sama, jak w każdej polskiej rodzinie (...) Kobiety nie są równe mężczyznom, ale i mężczyźni nie są równi kobietom. Islam przedstawia ich role w społeczeństwie nie jako współzawodnictwo, lecz jako wzajemne uzupełnianie się. Kobieta i mężczyzna mają swoje obowiązki zgodne z naturą. Mężczyzna ponosi pełną odpowiedzialność ekonomiczną. Do jego obowiązków należy całkowite utrzymanie rodziny, nawet jeśli ma zamożną żonę, która może stać się niezależna materialnie”¹². Wypowiedź S. Mustafy Mucharskiego oddaje fakt istniejących różnic arabsko-tatarskich: „Porozumienie uniemożliwiają odmienne systemy wychowawcze wynikające z przynależności do dwóch różnych kultur. I właściwie nie wiem do dziś, co w rodzinie muzułmańsko-arabskiej wynika z religii, a co z obyczajowości”.

Polska kultura – kulturą przemian

W kulturze polskiej dokonują się w obecnym czasie społeczne przemiany, sprzyjające „zamknięciu w sobie i dbaniu o własny sukces”, a w jednej rodzinie odchodzą w przeszłość tradycyjne wartości, których miejsce zajmują postawy konsumpcyjne i autonomizacyjne. Przeobrażenia również dotyczą kwestii kobiety i mężczyzny w życiu społecznym i publicznym: „Kobiety zauważyły, że męski styl gwarantuje im większą siłę przebicia”, „kobiety po prostu podejmują role społeczne zarezerwowane dotychczas dla mężczyzn”¹³. Mężczyźni ustępują miejsca kobietom na polu zawodowym, stając się często „kobietami” mężczyznami zajmującymi się domem i wychowywaniem dzieci. Psychoterapeuci wręcz widzą w tym nadzieję na „wyzwolenie mężczyzn” z panującego od wieków mitu, że „mężczyzna ma obowiązek bycia silnym, dominującym i agresywnym”¹⁴.

---

¹² K. Warmińska, *Tatarzy polscy. Tożsamość religijna i etniczna*, Kraków 1999, Wydawnictwo Universitas.

¹³ Wypowiedzi J. Santorskiego [w:] *Wspólna płec*, „Wprost” 1999, 10.

¹⁴ W. Eichelberger, *Mężczyzna też człowiek*, Warszawa 2003, Wydawnictwo Drzewo Babel.

Wartości „kobiece” i „męskie” dominują w różnych obszarach życiowej aktywności i trudno jest konkretnie umieścić współczesną kulturę polską w wymiarze MAS/FEM Hofstede.

W związku ze zmianą systemową w Polsce silnie dominującą rolę uzyskały wartości i postawy konsumpcyjne. Powolna degradacja tradycyjnych wartości powoduje zmniejszenie roli wartości religijnych w życiu społecznym i osobistym. Hofstede stwierdza, że postępująca sekularyzacja jest silnie związana z „kobiecością” kulturową a „męskość” koreluje z istotnością religii w życiu społecznym¹⁵. Religię katolicką w przeciwieństwie do protestantyzmu definiuje jako bardziej „męską”: „Kraje o tradycji katolickiej wykazują tendencje do utrzymywania bardziej męskich wartości, a kraje protestanckie bardziej kobiecych. Wiele kościołów protestanckich praktykuje równość pomiędzy mężczyzną a kobietą w przywództwie i duchowieństwie, podczas gdy katolicki kościół silnie podtrzymuje męski przywilej kapłaństwa”¹⁶.

W krajach arabskich, w których religia muzułmańska podtrzymująca patriarchalny model społeczeństwa, odgrywa istotną rolę, w badaniach Hofstede, indeks „męskości” kulturowej MAS=53 jest niższy od Polski MAS=64. Powstaje pytanie: czy w związku ze zmniejszającym się wpływem katolicyzmu i postępującymi przemianami wartości w Polsce, indeks MAS w badaniach Polaków będzie malał i Polska zmniejszając rolę tradycji katolickiej w życiu społecznym stanie się krajem „kobiecym”? Hofstede uważa: „Kulturowa sytuacja Zachodu podległa znacznym zmianom od lat 50., zwłaszcza w obszarze rodziny, małżeństwa i relacji damsko-męskich. Możliwe, że następuje odejście od wartości męskich ku kobiecym w wielu krajach zachodnich, co jest powodowane przez zmniejszenie zaangażowania religijnego”. Johan Verweij w swoich badaniach nad „męskością-kobiecością” kulturową i wpływem religii na życie społeczne, dochodzi do wniosku, że „męskość” silnie koreluje z tradycyjnością, a w krajach „męskich” wiara i religia są sprawami ważnymi¹⁷.

---

¹⁵ G. Hofstede, *Masculinity and Femininity: The Taboo Dimension of National Cultures*, Thousand Oaks CA 1998, Sage Publications.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Ibidem.

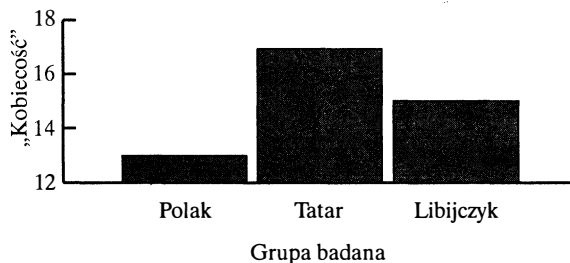
„Męskość–kobiecość” według Hofstede w kulturze polskiej, tatarskiej i arabskiej

W badaniu trzech grup: Polaków (N=49), Tatarów (N=49) i mieszkańców krajów arabskich – tradycyjnie muzułmańskich (głównie Libijczyków) (N=30) użyłam kwestionariusza 50 imperatywów, skonstruowanych na podstawie teorii wymiaru MAS/FEM Geerta Hofstede. Osoby badane w jednej z części badania decydowały, które z imperatywów „kobiecych” (25) np.: Bądź wrażliwy! Szanuj innych! Nie wchodź w konflikty! Dąż do jak najlepszych relacji z innymi! Poświęcaj się dla innych! Bądź tolerancyjny!) i „męskich” (25) np.: Bądź twardy! Stawiaj czoła wyzwaniom! Dąż do niezależności! Miej zawsze swoje zdanie! Kieruj się własnym interesem! Bądź wierny sobie! są lub nie są akceptowane w kulturze, z jaką się identyfikują. Analiza czynnikowa 50 pozycji kwestionariusza wyodrębniła rzeczywiście dwa silnie naładowane czynniki. Interpretacja znaczeniowa obu z nich umożliwiała podział założony a priori na imperatywy „męskości” i „kobiecości” kulturowej według Hofstede. Imperatywy „kobiecości” są istotnie różnie akceptowane przez trzy grupy badane (patrz rysunek 1).

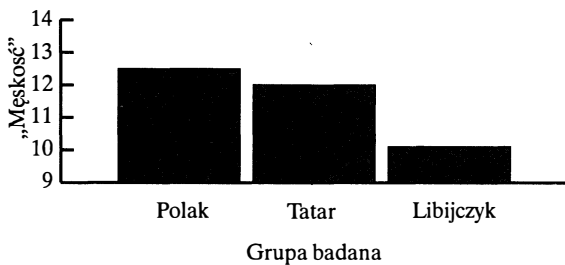
Polacy najmniej akceptowali w swojej kulturze imperatywy „kobiecości”, natomiast Tatarzy akceptowali je najwyżej. Libijczycy częściej niż Polacy akceptowali w swojej kulturze imperatywy „kobiece”. Imperatywy „męskości” także są istotnie różnie akceptowane w kulturach grup badanych (patrz rysunek 2).

Na podstawie powyższych wyników można stwierdzić wyższy poziom „męskości” kulturowej zarówno Polaków jak i Tatarów, którzy również stale żyją w polskim środowisku kulturowym. Libijczycy wykazują niską akceptację „męskości” i wyższą niż Polacy „kobiecość”.

Rysunek 1. Akceptacja zmiennej „kobiecość” wg Hofstede w kulturze grup badanych

Rysunek 2. Akceptacja zmiennej „męskość” wg Hofstede w kulturze grup badanych

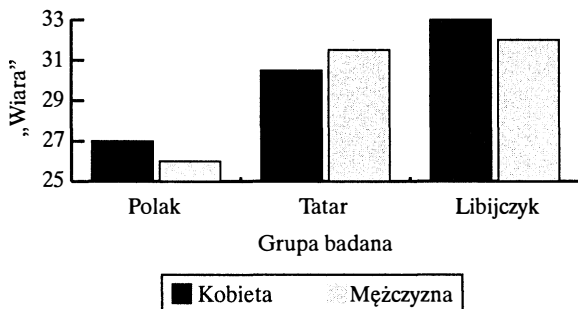
Tatarzy wysoko akceptują zarówno imperatywy „kobiecości” jak i „męskości” w swojej kulturze. Polacy i Tatarzy akceptują imperatywy „męskości” znacznie częściej niż Libijczycy. Zatem muzułmańska kultura Arabów jawi się jako bardziej „kobieca”, polska – bardziej „męska”, zaś kultura identyfikacji Tatarów polskich – nisko „kobieca”. Oczywiście „męskość” i „kobiecość” możemy tutaj interpretować tylko w ramach definiowania tych wartości w wymiarze Geerta Hofstede.

Podsumowując te wyniki można stwierdzić, że dla kultury muzułmańskiej (Libijczyków i Tatarów) ważne jest dążenie do jak najlepszych relacji z innymi, udzielanie pomocy i bycie uczuciowym. Dla Polaków (ale także dla Tatarów) równie istotna jest dbałość o twarde i ambitne realizowanie swoich indywidualnych planów życiowych, co dla Libijczyków ma niewielkie znaczenie.

Ważną kwestią poruszaną przeze mnie we wstępie była rola religii dla wymiaru „męskości–kobiecości” kulturowej w ujęciu G. Hofstede. Chcąc uzyskać średnie wyniki – dla trzech badanych grup – akceptacji tradycyjnego stosunku do wiary, umieściłam w jednej z części kwestionariusza 8 pozycji dotyczących wiary (np.: Wiara stanowi filar i podstawę całego życia człowieka; Wartości moralne dane od Boga są źródłem dobrego życia i wewnętrznej harmonii). Analiza wariancji wykazała istotne różnice dla grupy Polaków w stosunku do obu grup muzułmańskich: Tatarów i Libijczyków, którzy równie silnie akceptowali tradycyjny stosunek do wiary (rysunek 3).

Korelacja zmiennej „Wiara” z imperatywami „męskości” wynosi $r = -0,270$; $p < 0,001$, natomiast z „kobiecości” $r = 0,375$; $p < 0,005$, co nie potwierdza tezy J. Verweija o tym, że „męskość koreluje z tradycyjnością,

Rysunek 3. Akceptacja zmiennej „męskość” wg Hofstede w kulturze grup badanych

gdyż w krajach męskich wiara i religia są sprawami ważnymi¹⁸. Potwierdza natomiast opinię Fromma: „Katolicyzm wykazuje wiele patrycentrycznych rysów – Bóg Ojciec, męska hierarchia etc – to jednak nie ulega wątpliwości, że istotną rolę odgrywa w nim kompleks matrycentryczny. Najświętsza Maria Panna i sam Kościół są w sensie psychologicznym odpowiednikiem Wielkiej Matki¹⁹, zweryfikowaną w badaniach P. Boskiego²⁰, w których wiara katolicka jest wyznacznikiem „kobiecości” kultury.

Wnioski

Zaprezentowane wyniki pozwalają stwierdzić wyższą „męskość” kulturą Polaków i Tatarów. Tatarzy różnią się tutaj od Libijczyków (wyższa „kobiecość”). Może to świadczyć o tym, że Tatarzy pomimo dużej roli islamu w ich życiu, determinowani są w życiu codziennym kulturą polską. Tatarzy uzyskali ciekawe wyniki: akceptują zarówno imperatywy „kobiece” jak i „męskie” i są podobni w „męskości” do Polaków, a w „kobiecości” do Libijczyków. Natomiast ich stosunek do wiary jest podobny do Libijczyków. Świadczy to o dużym zaangażowaniu Tatarów w sprawy wiary, kształ-

¹⁸ G. Hofstede, *Masculinity and Femininity: The Taboo Dimension of National Cultures*, Thousand Oaks CA 1998, Sage Publications.

¹⁹ E. Fromm, *Miłość, płęć, matriarchat*, Poznań 2002, Dom Wydawniczy Rebis.

²⁰ P. Boski, *Męskość – kobiecość jako wymiar kultury. Przegląd koncepcji i badań*, [w:] J. Miluska, P. Boski, *Męskość – kobiecość w perspektywie indywidualnej i kulturowej*, Warszawa 1999, Wydawnictwo IP PAN.

tującej ich życie codzienne. Mimo że czują się Polakami i żyją w polskiej kulturze, tworzą także własną kulturę muzułmańską, silnie współtworzącą obyczajowość. Wykazuje ona cechy „kobiecości” kulturowej, gdyż jest nastawiona przede wszystkim na relacje z innymi ludźmi i z Bogiem. Libijczycy zdecydowanie mniej akceptują imperatywy „męskości” we własnej kulturze, gdyż cele indywidualistyczne i współzawodnictwo prawdopodobnie nie stanowią dla nich ważnych życiowych wyznaczników.

Teza J. Verweija nie została potwierdzona w badaniach, a istotność korelacji dodatniej wiary i „kobiecości” kulturowej świadczy o tym, że moralność kreowana przez tradycyjne religie, takie jak islam czy katolicyzm, wpływa na powstawanie wizerunku dobrego i wrażliwego człowieka, zorientowanego na harmonijne relacje z innymi ludźmi. Nowoczesna obyczajowość wiąże się raczej z wartościami „męskości” G. Hofstede, gdyż promuje cele zorientowane przede wszystkim na samorozwój, karierę zawodową i zaspokajanie na własnych potrzeb.

Wskaźnik MAS dla krajów arabskich w badaniach Hofstede jest niższy (MAS=53) od replikacji badań Hofstede w Polsce (MAS=62)²¹. Przedstawione przeze mnie badania potwierdziły te wyniki, zgodnie z którymi Polacy reprezentują wyższą „męskość” kulturową w porównaniu z Arabami. Przemiany gospodarcze, wzrost postaw konsumpcyjnych i dążenia do indywidualistycznych sukcesów mogą być wymiernymi przyczynami kulturowej „męskości” Polaków. W badaniach W. Nasierowskiego zastosowano *Value Survey Module (VSM, 1982 version)*, który jest kwestionariuszem dotyczącym relacji i stosunku do pracy, a przeprowadzany był wśród pracowników dużych firm. Ten fakt stawia, według mnie, pod znakiem zapytania wynik dotyczący „męskości” Polaków, gdyż osoby pracujące w dużych firmach są z reguły silnie zorientowane na cele „męskie” kulturowo. Swoją kwestionariusz „męskości–kobiecości” kulturowej skonstruowałam w taki sposób, aby jego wykonanie było możliwe przez każdego, a nie tylko przez pracownika firmy jak VSM, gdyż nie można, moim zdaniem, tworzyć profilu kultury poprzez badanie jedynie grupy pracowników, którzy z reguły posiadają dużo silniejsze cele „męskości” od pozostałej części populacji. Jednakże wyniki moich badań są zgodne z wynikiem W. Nasierowskiego względnie wysokiej „męskości” kulturowej Polaków.

---

²¹ W. Nasierowski, B. Mikula, *Culture dimensions of Polish managers*, „Organization Studies”, 1998(19), p. 495-509.